

بسم الله الرحمن الرحيم

آسیب‌پژوهی فهم حدیث

دکتر علی حسن‌بیگی

دانشیار گروه الهیات دانشگاه اراک

۱۴۰۰

سرشناسه:	حسن بیگی، علی، ۱۳۴۸-
عنوان و نام پدیدآور:	آسیب پژوهی فهم حدیث / علی حسن بیگی.
مشخصات نشر:	اراک: دانشگاه اراک، انتشارات، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری:	۲۳۵ ص.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۷۷۳۱-۸۷-۱
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه: ص. [۲۲۵] - ۲۳۵؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت:	نمایه
موضوع:	علل الحدیث * Elal al-hadith
موضوع:	حدیث -- علم الدرایه * Ilm al-Dirayah -- Hadith
موضوع:	حدیث -- تاویل Hermeneutics -- Hadith
شناسه افزوده:	دانشگاه اراک، انتشارات
رده بندی کنگره:	BP۱۱۰/۳
رده بندی دیویی:	۲۹۷/۲۶
شماره کتابشناسی ملی:	۸۸۴۱۰۲۸
اطلاعات رکورد کتابشناسی:	فیبا

آسیب پژوهی فهم حدیث
علی حسن بیگی
 (دانشیار گروه الهیات دانشگاه اراک)
 ناشر: دانشگاه اراک
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۳۱-۸۷-۱
 نوبت چاپ: اول - خرداد ۱۴۰۱
 ویراستار: دکتر حسن حیدری
 صفحه آرا و طراح جلد: علی زارعی
 شمارگان: ۱۰۰۰
 قیمت: ۱۱۰۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش.....	۱۳
۱. آشنایی با چند اصطلاح.....	۱۴
۱.۱. حدیث.....	۱۴
۲.۱. فقه الحدیث.....	۱۴
۲. فرایند فهم حدیث.....	۱۵
۱.۲. مفهوم شناسی قرینه.....	۱۶
۲.۲. قلمرو قرینه.....	۱۷
۳.۲. اقسام قرائن.....	۱۸
۴.۲. قرینه لفظی و لُبی.....	۱۸
۳. آسیب شناسی فهم حدیث.....	۱۸
۴. ضرورت آسیب پژوهی فهم حدیث.....	۱۹
۵. پیشینه آسیب کاوی فهم حدیث.....	۲۰
۶. ارزیابی منابع آسیب شناسی معاصر.....	۲۲

۲۴	 ۷. آسیب‌های گزاره‌های حدیثی اصیل
۲۹	فصل دوم: آسیب‌پژوهی فهم حدیث (راویان و محدثان)
۳۰	 آسیب‌های فهم حدیث، راویان و محدثان
۳۱	 ۱. تغییر
۳۲	 ۲. تصحیف
۳۷	 ۳. تحریف
۴۲	 ۴. تقطیع
۴۵	 ۵. نقل به معنا
۵۱	 ۶. ادراج
۵۲	 ۷. زیادت
۵۳	 ۸. توهم راویان
۵۴	 ۹. قلب
۵۷	فصل سوم: آسیب‌پژوهی فهم حدیث (عالمان و پژوهشگران)
۵۸	 آسیب‌های فهم حدیث، عالمان و پژوهشگران
۵۸	 ۱. خلط میان معنای مطابقی و لوازم خارجی واژه
۵۹	 ۲. خلط میان معنای حقیقی و مجازی
۶۳	 ۳. خلط میان معنای حقیقی و کنایه
۶۹	 ۴. بی‌توجهی به پدیده اشتراک
۷۳	 الف) قطع لغوی و اصولی
۷۳	 ب) معاریض
۷۴	 ۵. تبادل و بی‌توجهی به سیاق
۸۰	 ۶. بی‌توجهی به دگردیسی معنایی برخی از واژه‌ها و تکیه بر تبادل
۹۰	 ۷. بی‌توجهی به واژگان هم‌شکل با ریشه‌ها و معانی متفاوت
۹۲	 ۸. بی‌توجهی به گزاره‌های چندخوانشی
۹۳	 ۹. بی‌توجهی به واژه‌های مشابه در دو زبان
۹۵	 ۱۰. بی‌توجهی به واژه‌های متضاد

۹۶	۱۱. بی توجهی به کاربرد امثال.....
۱۰۱	۱۲. ترادف پنداری.....
۱۰۲	۱۳. بی توجهی به کاربرد دقیق واژه.....
۱۰۳	۱۴. بی توجهی به هم‌نشینی واژه‌ها.....
۱۰۴	۱۵. بی توجهی به تفاوت معنایی واژگان در ابواب ثلاثی مجرد و ثلاثی مزید.....
۱۰۵	۱۶. بی توجهی به تفاوت فرهنگ‌ها.....
۱۰۵	۱۷. خلط میان حصر حقیقی و اضافی.....
۱۰۶	الف) تعارض با باورهای کلامی.....
۱۰۷	ب) تعارض با حدیث.....
۱۰۸	ج) ابهام.....
۱۰۹	۱۸. بی توجهی به تأثیر کاربرد حروف جرّ بر معنای واژگان.....
۱۱۰	۱۹. مشخص نبودن حرکت واژگان.....
۱۱۳	۲۰. فقدان نشانه‌های سجاوندی.....
۱۱۴	۲۱. تکیه بر معنای ذهنی.....
۱۱۴	۲۲. تکیه بر باور کلامی و غفلت از سیاق.....
۱۱۶	۲۳. شخصیت زدگی و بی توجهی به سیاق.....
۱۱۷	۲۴. تنوع ناقص.....
۱۲۱	۲۵. بی توجهی به مَصَبِّ حدیث.....
۱۲۴	۱.۱.۲۵ پیامدهای بی توجهی به مصب حدیث.....
۱۳۰	۲۶. خلط میان تعبیر اعم با اخص.....
۱۳۱	۲۷. تعمیم گرایی.....
۱۳۳	۱.۲۷. پیشنهاد تعمیم گرایی و تعمیم ناگرایی.....
۱۳۵	۲.۲۷. گونه شناسی رویکرد مسلمانان به آموزه‌های حدیثی.....
۱۳۷	۳.۲۷. تعمیم گرایی برخی از پژوهشگران.....
۱۴۰	۲۸. خلط میان شرایط دیروز و امروز.....
۱۴۵	۲۹. بی توجهی به رویدادهای تاریخی.....

۳۰. روشن نبودن برخی از نمادها و علامتها ۱۴۷
۳۱. بی‌توجهی به واقعیت ۱۴۸
۳۲. تکیه بر حافظه ۱۴۹
۳۳. تطبیق‌های غیر روشمند ۱۵۵
۳۴. بی‌توجهی به شأن صدور ۱۵۸
- ۱.۳۴. تحلیل بی‌پایه ۱۵۹
- ۲.۳۴. زمینه‌سازی تعارض با قرآن کریم ۱۶۰
- ۳.۳۴. زمینه‌سازی تعارض میان احادیث ۱۶۰
- ۴.۳۴. زمینه‌سازی ابهام ۱۶۱
- ۵.۳۴. زمینه‌سازی فتاوای قابل تأمل ۱۶۴
- ۶.۳۴. تعمیم‌گرایی ۱۶۵
- ۷.۳۴. خاستگاه باورهای کلامی ناروا ۱۶۷
۳۵. بی‌توجهی به شرایط گوناگون متکلم ۱۶۸
۳۶. خلط میان ظاهر و باطن ۱۷۰
۳۷. نیت خوانی ۱۷۱
۳۸. بی‌توجهی به باورهای کلامی ۱۷۲
- ۱.۳۸. آسیب‌های فهم حدیث بر پایه باورهای کلامی ۱۷۲
- ۱.۱.۳۸. متکلمین و اختلاف درباره باورهای کلامی ۱۷۳
- ۲.۱.۳۸. نبود مطالعات تاریخی درباره باورهای کلامی ۱۷۵
- ۳.۱.۳۸. باورهای کلامی و مسلم‌پنداری آنها ۱۷۵
- ۴.۱.۳۸. باورهای کلامی و خطا در تطبیق ۱۷۶
- ۵.۱.۳۸. خلط میان قرائن لفظی و لّبی ۱۷۶
- ۶.۱.۳۸. غفلت از قرائن دیگر ۱۷۷
۳۹. حصر‌گرایی یا بی‌توجهی به سیره ۱۷۷
- ۱.۳۹. پیامد حصر‌گرایی ۱۷۷
- ۱.۱.۳۹. کفر خوارج ۱۷۸

۱۷۹	 کفر ناصبی ۲.۱.۳۹
۱۸۰	 کفر باغیان ۳.۱.۳۹
۱۸۴	 خلط میان عموم عرفی با عموم منطقی ۴۰
۱۸۵	 تکیه بر فهم عالمان ۴۲
۱۸۹	 نسخ ۴۳
۱۹۱	 بی توجهی به شرایط سخن ۴۴
۱۹۲	 بی توجهی به متکلم بودن امام(ع) ۴۵
۱۹۳	 مُسَلِّم پنداری ۴۶
۱۹۶	 خلط میان شخصیت و رفتار ۴۷
۱۹۷	 معلوم نبودن لحن و آهنگ سخن ۴۸
۱۹۸	 حدیث سوزی و حدیث شویی ۴۹
۱۹۹	 رجوع نکردن به منابع حدیثی ۵۰
۲۰۰	 بی توجهی به جغرافیا و تاریخ ۵۱
۲۰۱	 بی توجهی به خاص و مقید ۵۲
۲۰۵	 بی توجهی پدیده تشابه در احادیث ۵۳
۲۰۵	 خلط میان روایات مجمل و مبین ۵۴
۲۰۶	 خلط میان احکام اولی و ثانوی ۵۵
۲۰۷	 خلط تفسیر مفهومی با مصداقی (جری و تطبیق) ۵۶
۲۰۹	 بی توجهی به تقیه ۵۷
۲۱۱	 نمایه آیات و روایات
۲۲۵	 کتابنامه

پیشگفتار

اگر از یک دوره نود ساله ممنوعیت نقل و تدوین حدیث که از سوی حاکمیت پس از پیامبر(ص) صورت گرفت^۱ صرف نظر کنیم، حدیث به دلیل حکایت‌گری از سنت معصوم(ع) جایگاه مهمی در میان مسلمانان دارد. بر این اساس از همان سده نخستین صدر اسلام، بر نقل، فهم و درایت حدیث تأکید شده است؛ برای مثال پیامبر(ص) فرموده است: «نَضَرَ اللَّهُ عَبْدًا سَمِعَ مَقَالَتي فَوَعَاها وَحَفَظَها وَبَلَّغَها مَنْ لَمْ يَسْمَعْها فَرُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ غَيْرِ فِقْهٍ وَ رُبَّ حَامِلٍ فِقْهٍ إِلَيَّ مَنْ هُوَ أَفْقَهُ مِنْهُ»^۲ خداوند شاد و خرم گرداند بنده‌ای را که سخنم را بشنود و آن را به خاطر بسپارد و به کسانی که نشنیده‌اند برساند؛ زیرا چه بسا رساننده علمی (حدیث) خود فقیه و دانشمند نباشد و چه بسا رساننده علمی که به داناتر از خود رساند. نیز امام صادق(ع) می‌فرماید: «حَدِيثٌ تَدْرِيهِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ حَدِيثٍ تَرَوِيهِ»^۳ یک حدیث که بفهمی از هزار حدیث که نقل کنی بیشتر ارزش دارد.

چنین است که عالمان حدیث در این مدت مدید تلاش کرده‌اند تا با ارائه قواعد فهم متن، فرایند فهم متن را روشمندانه سامان دهند اما با این همه تلاش، فهم حدیث در این مدت

۱. الغدير، ج ۶، ص ۲۹۷؛ منع تدوین الحديث، ص ۳۵.

۲. الکافی، ج ۱، ص ۴۰۳؛ سنن دارمی، ج ۱، ص ۳۰۲.

۳. معانی الاخبار، ص ۲.

دچار آسیب‌ها و موانعی شد که در صورت غفلت از آن‌ها خطر فهم غلط یا همان تفسیر به رأی، فقه الحدیث را تهدید می‌کند.

از سوی دیگر بی‌توجهی به آسیب‌ها و برداشت‌های غلط از احادیث، باورهای مردم را دچار آسیب می‌کند. امام علی(ع) در حدیثی به برخی از این آسیب‌ها اشاره می‌کند و می‌فرماید: «إِنَّ فِي أَيْدِي النَّاسِ حَقًّا وَبَاطِلًا وَصِدْقًا وَكَذِبًا وَنَاسِخًا وَمَنْسُوخًا وَعَامًّا وَخَاصًّا وَمُحْكَمًا وَمُتَشَابِهًا وَحِفْظًا وَهَمًّا؛ براستی آنچه از اخبار و احادیث در دست مردم است، حق و باطل، راست و دروغ، ناسخ و منسوخ، عام و خاص، محکم و متشابه و محفوظ و موهوم است». در این حدیث به نحوی گونه‌های آسیب حدیث بیان گردیده است: گاهی اشخاص متنی دروغین را سخن پیامبر پنداشته‌اند و آن را آموزه نبوی تلقی کرده‌اند؛ چنان‌که گاهی بدون توجه به ناسخ، خاص و محکم به ترتیب تمسک به منسوخ، عام و متشابه کرده‌اند. چنان تمسکی موجب نتیجه‌گیری‌هایی شده که از اساس لرزان است.

گرچه در کتاب‌های فقهی و شرح حدیث به برخی از آسیب‌ها اشاره شده است. همچنین در دانش «درایه الحدیث» نیز تعدادی از آسیب‌ها از قبیل تصحیف، تحریف، ادراج و... ذکر شده؛ ولی به دلیل نو بودن عنوان «آسیب‌شناسی» هنوز مباحث این رشته از مطالعات، به‌صورت منسجم ارائه نشده است. روش و شیوه نگارنده در نگارش مطالب این کتاب به شرح زیر است:

۱. تلاش گردیده مباحث به‌صورت منسجم ارائه شود. به عبارت دیگر از طرح «جزیره‌ای» مباحث خودداری شده است.

۲. تا حد امکان عناوین به‌ظاهر متعدد زیر یک عنوان قرار گرفته است. برای مثال آسیب‌هایی از قبیل تصحیف، تحریف، قلب و ادراج همگی زیرمجموعه عنوان «تغییر» مطرح شده است.

۳. از بسط و تفصیل نا بجای بحث‌ها که کلام را از موضوع خارج می‌کند، خودداری شده است.

۴. هر جا که لازم بوده است عنوان‌ها با مثال همراه شده است تا به وضوح و روشنی بحث بیفزاید.

۵. برخی از آسیب‌ها برای اولین بار در این اثر مطرح شده است؛ برای مثال طرح آسیب‌هایی از قبیل تبادر و بی‌توجهی به سیاق، ترادف‌انگاری، فقدان نشانه‌های

سجاوندی، بی‌توجهی به واقعیت، بی‌توجهی به شرایط گوناگون متکلم، نیت‌خوانی، بی‌توجهی به باورهای کلامی، خلط میان عموم عرفی با عموم منطقی، تکیه بر فهم عالمان، بی‌توجهی به متکلم بودن معصوم (ع)، خلط میان شخصیت و رفتار، تکیه بر معنای ذهنی، شخصیت‌زدگی و بی‌توجهی به سیاق، خلط میان تعبیر اعم با اخص، تطبیق غیر روشمند، تعمیم‌گرایی، حصرگرایی و بی‌توجهی به مَصَبِّ حدیث تازگی دارد. همچنین برخی از آسیب‌های مذکور به دلیل اهمیت خاص در فقه الحدیث نسبت به بقیه آسیب‌ها بسط و تفصیل بیشتری یافته است.

۶. مهم‌ترین و شایع‌ترین آسیب‌های فهم حدیث مطرح شده است.

۷. سعی شده است از حصرگرایی در منابع خودداری شود، به عبارت دیگر صرفاً به منابع حدیثی اکتفا نشد بلکه به منابع فقهی، تاریخی و تراجم‌نگاری نیز مراجعه و استناد داده شد.

۸. آسیب‌های فهم حدیث بر پایه آسیب‌های راوی، محدث و پژوهشگر تقسیم شده است.

۹. در شناسایی آسیب‌های فهم حدیث روش استقرایی به کار گرفته شده است، بنابراین با مطالعه بیشتر می‌توان آسیب‌های دیگری را نیز شناسایی کرد.

۱۰. جهت رعایت انسجام مباحث، برخی نکات در پاورقی ذکر گردید.

نگارنده تصور می‌کند ضروری است که هرچه بیشتر به مباحث تثوریک حوزه حدیث همراه با ذکر نمونه در زمینه فهم و آسیب‌های حدیث تأکید شود؛ زیرا عرصه دین و حدیث عرصه‌ای است که غیرمتخصصان نیز گاهی به خود اجازه اظهار نظر داده، به همین سبب موجب آشفتگی و هرج و مرج گردیده است. شاید تبیین بحث آسیب‌های فهم حدیث و تکاپویی در احصاء مهم‌ترین آسیب‌های آن، گامی در جهت بهبود این شرایط است.